

Chapter 1: सामाजिक अध्ययन र जीवन शिक्षाको अन्तरसम्बन्ध

Questions 8

1. शिक्षाको विकासमा समुदायको भूमिका पाँच बुँदामा लेख्नुहोस् ।

शिक्षाको विकासमा समुदायको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यसका प्रमुख पक्षहरू:

1. **विद्यालय स्थापना र सहयोग** - समुदायले विद्यालय स्थापना, भवन निर्माण र व्यवस्थापनमा सहयोग गर्छ।
2. **शैक्षिक वातावरण निर्माण** - सुरक्षित र शान्त वातावरण बनाएर शिक्षण-सिकाइलाई सहज बनाउँछ।
3. **जनचेतना वृद्धि** - शिक्षा प्रति सकारात्मक सोच विकास गरी बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन प्रेरित गर्छ।
4. **स्रोत र साधन सहयोग** - आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय स्रोत जुटाएर शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्छ।
5. **अनुगमन र सहभागिता** - विद्यालयको गतिविधिमा सहभागिता जनाई गुणस्तर सुधारमा योगदान गर्छ।

अथवा

शिक्षाले मानव संसाधनको विकासमा कसरी सघाउँछ? पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

शिक्षाले मानव संसाधनको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। यसले निम्न तरिकाले सघाउँछ:

1. **सीप विकास गर्छ** - शिक्षा मार्फत मानिसले विभिन्न प्राविधिक र व्यावसायिक सीपहरू सिक्छ।
2. **उत्पादनशीलता बढाउँछ** - शिक्षित जनशक्ति बढी दक्ष र उत्पादनशील हुन्छ।
3. **रोजगारी क्षमता बढाउँछ** - शिक्षा प्राप्त व्यक्तिले राम्रो रोजगारी पाउने सम्भावना बढी हुन्छ।
4. **नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्छ** - शिक्षाले नयाँ सोच र प्रविधिको विकासमा सहयोग गर्छ।
5. **सचेत नागरिक बनाउँछ** - शिक्षाले जिम्मेवार, सचेत र सक्षम मानव संसाधन निर्माण गर्छ।

2. सामाजिक अध्ययनको एक प्रमुख उद्देश्य उल्लेख गर्नुहोस् ।

सामाजिक अध्ययनको एक प्रमुख उद्देश्य जिम्मेवार, सचेत र सक्षम नागरिकको विकास गर्नु हो।

3. शिक्षाले सामाजिक परिवर्तनमा पार्ने प्रभाव एक वाक्यमा उल्लेख गर्नुहोस् ।

शिक्षाले मानिसको सोच, व्यवहार र मूल्यमा परिवर्तन ल्याई समाजलाई सकारात्मक दिशामा परिवर्तन गर्न मद्दत गर्छ।

4. नेपाली समाजमा वर्ग विभाजनका पाँच प्रभावहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

नेपाली समाजमा वर्ग विभाजनका प्रभावहरू:

1. **आर्थिक असमानता बढ्नु** - धनी र गरिबबीचको दूरी बढ्छ।
2. **सामाजिक विभाजन हुनु** - समाजमा उच्च र निम्न वर्गबीच भेदभाव देखिन्छ।
3. **शिक्षा र अवसर असमानता** - सबै वर्गले समान शिक्षा र अवसर पाउँदैनन्।
4. **राजनीतिक प्रभावमा असमानता** - धनी वर्गको बढी पहुँच र प्रभाव हुन्छ।
5. **सामाजिक द्वन्द्वको सम्भावना** - असन्तुलनका कारण सामाजिक तनाव र द्वन्द्व बढ्न सक्छ।

5. नेपालका नगरपालिका घोषणाका आधारलाई शहरीकरणको मापदण्ड मानिएको सन्दर्भमा व्यवस्थित शहरीकरणको अवधारणा विकास गर्न के गर्नुपर्ला ? आफ्ना सुझावहरू पाँच बुँदामा उल्लेख गर्नुहोस् ।

नेपालमा नगरपालिका घोषणाका आधारलाई शहरीकरणको मापदण्ड मानिएको सन्दर्भमा व्यवस्थित शहरीकरण विकास गर्न निम्न कार्यहरू गर्नुपर्छ:

1. **योजनाबद्ध शहरी विकास** - नगर क्षेत्रको विकास दीर्घकालीन योजना अनुसार व्यवस्थित रूपमा गर्नु।
2. **पूर्वाधार विकास सुधार** - सडक, खानेपानी, ढल निकास, विद्युत र सञ्चार सेवा विस्तार गर्नु।
3. **जनसंख्या व्यवस्थापन** - अत्यधिक बसाईसराइ नियन्त्रण गरी सन्तुलित जनसंख्या वितरण गर्नु।
4. **वातावरण संरक्षण** - हरियाली संरक्षण, फोहोर व्यवस्थापन र प्रदूषण नियन्त्रणमा ध्यान दिनु।
5. **स्थानीय शासन सुदृढीकरण** - नगरपालिका र स्थानीय तहलाई सक्षम र उत्तरदायी बनाउनु।

6. शिक्षामा पहुँच र समावेशीताले नेपाली समाजमा परेको सकारात्मक प्रभाव पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

शिक्षामा पहुँच र समावेशीताले नेपाली समाजमा निम्न सकारात्मक प्रभाव परेको छ:

1. **समान अवसरको विकास** - सबै जात, लिङ्ग र वर्गका व्यक्तिले शिक्षा पाउने अवसर बढेको छ।
2. **सामाजिक समानता वृद्धि** - विभेद घटेर समावेशी समाज निर्माणमा सहयोग पुगेको छ।
3. **गरिबी न्यूनीकरण** - शिक्षित जनशक्तिले रोजगारी पाएर गरिबी घटाउन मद्दत गरेको छ।
4. **सचेत नागरिक निर्माण** - शिक्षा सवेमा पुग्दा सचेत र जिम्मेवार नागरिकको विकास भएको छ।
5. **आर्थिक विकासमा योगदान** - शिक्षित जनशक्तिले उत्पादनशीलता बढाई राष्ट्रिय विकासमा योगदान दिएको छ।

अथवा

शिक्षा र मानव संसाधन एक अर्काका परिपूरक हुन् ।

उदाहरणसहित प्रष्ट पार्नुहोस् ।

शिक्षा र मानव संसाधन एक-अर्काका परिपूरक हुन् भन्ने अर्थ हो कि शिक्षा बिना सक्षम मानव संसाधन विकास हुन सक्दैन र सक्षम मानव संसाधन बिना शिक्षाको उपयोग सम्भव हुँदैन।

शिक्षाले मानिसलाई ज्ञान, सीप, दक्षता र सकारात्मक सोच प्रदान गर्छ, जसले उनीहरूलाई योग्य मानव संसाधन बनाउँछ।

उदाहरणका लागि, प्राविधिक शिक्षा प्राप्त व्यक्तिले इन्जिनियर, डाक्टर वा दक्ष प्राविधिक बनेर देशको विकासमा योगदान दिन सक्छ।

त्यस्तै, सक्षम मानव संसाधनले शिक्षाको उपयोग गरी उत्पादन, नवप्रवर्तन र सेवा क्षेत्रमा सुधार गर्छ। जस्तै, शिक्षित शिक्षकले राम्रो शिक्षण गरेर विद्यार्थीहरूको क्षमता विकास गर्छ। अन्त्यमा, शिक्षा र मानव संसाधन एक-अर्कामा निर्भर र परिपूरक भएकाले दुवैको सन्तुलित विकास आवश्यक हुन्छ।

7. जीवनोपयोगी शिक्षाको अर्थ एक वाक्यमा लेख्नुहोस् ।

जीवनोपयोगी शिक्षा भनेको दैनिक जीवनमा आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीप र व्यवहार सिकाउने शिक्षा हो।

8. समावेशी शिक्षाको अर्थ एक वाक्यमा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

समावेशी शिक्षा भनेको सबै जात, वर्ग, लिङ्ग, अपाङ्गता र पृष्ठभूमिका विद्यार्थीलाई समान रूपमा शिक्षा दिने प्रणाली हो।

Chapter 2: शिक्षा र सामाजिक विकास

1 Question

1. शैक्षिक विकासले सामाजिक रूपान्तरणमा सघाउँछ ।

उदाहरणसहित पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

शैक्षिक विकासले सामाजिक रूपान्तरणमा निम्न तरिकाले सघाउँछ:

1. **सचेतना वृद्धि** - शिक्षा बढ्दा मानिसमा अधिकांश र कर्तव्यबारे चेतना बढ्छ। उदाहरण: *शिक्षित व्यक्तिले बालविवहको विरोध गर्छ।*
2. **अन्धविश्वास घटाउने** - शिक्षाले गलत परम्परा र अन्धविश्वास हटाउन मद्दत गर्छ। उदाहरण: *धामी-झार्झीमा मात्र भर पर्नु कम हुन्छ।*
3. **समानता प्रवर्द्धन** - शिक्षा सबैलाई समान अवसर प्रदान गरेर जातीय तथा लैङ्गिक विभेद घटाउँछ।
4. **रोजगारी र आर्थिक सुधार** - शिक्षित व्यक्तिले रोजगारी पाई जीवनस्तर सुधार गर्छ।
5. **सामाजिक व्यवहार सुधार** - शिक्षा प्राप्त व्यक्तिले सभ्य र जिम्मेवार व्यवहार गर्छ, जसले समाज सुधार गर्छ।

अथवा

शिक्षाको क्षेत्रमा समुदायले कस्ता कुराहरूमा सहभागिता जनाउने गरेका छन्, उदाहरण सहित स्पष्ट पार्नुहोस् ।

शिक्षाको क्षेत्रमा समुदायले विभिन्न रूपमा सक्रिय सहभागिता जनाउने गरेका छन्। तिनीहरू मध्ये छन्:

1. **विद्यालय स्थापना र निर्माण** - समुदायले विद्यालय भवन निर्माण, जग्गा उपलब्ध गराउने र आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्छ। उदाहरण: *ग्रामीण क्षेत्रमा स्थानीयले चन्द्रा संकलन गरी विद्यालय भवन बनाउने।*
2. **व्यवस्थापन समिति गठन र सञ्चालन** - विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा सहभागी भई विद्यालय सञ्चालन र सुधारमा सहयोग गर्छ।
3. **आर्थिक तथा भौतिक सहयोग** - फर्निचर, पुस्तकालय सामग्री, खेलकुद सामग्री आदि उपलब्ध गराउँछ।
4. **शैक्षिक वातावरण निर्माण** - बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन प्रेरित गर्ने र शिक्षाको महत्त्वबारे जनचेतना फैलाउने।
5. **अनुगमन र सुधारमा सहयोग** - विद्यालयको गुणस्तर सुधारका लागि सुझाव दिने र अनुगमनमा सहभागी हुने।

निष्कर्ष:

समुदायको सक्रिय सहभागिताले शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न र शैक्षिक विकासलाई तीव्र बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

Chapter 3: जीवनोपयोगी सिपको रूपमा डिजिटल तथा सामान्य अनुसन्धान सिप

Questions 12

1. सामाजिक अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पार्दा सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा एक बुँदामा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

सन्दर्भ सामग्री प्रयोग गर्दा विश्वसनीय स्रोतबाट लिई सही रूपमा स्रोत उल्लेख (reference) गर्नुपर्छ।

2. सूचना तथा तथ्याङ्कलाई अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण आधार मानिन्छ, किन? एक बुँदामा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

सूचना तथा तथ्याङ्कले अनुसन्धानलाई तथ्यमा आधारित, विश्वसनीय र निष्कर्ष निकाल्न सहायक बनाउने भएकाले यसलाई महत्त्वपूर्ण आधार मानिन्छ।

3. किशोरकिशोरीमा मोबाइल फोनको प्रयोगबाट पर्ने नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्न एउटा नारा तयार पार्नुहोस् ।

नारा:

"मोबाइल कम प्रयोग गरौं, आफ्नो भविष्य उज्यालो बनाऔं।"

Ⓢ

4. बौद्धिक चोरी न्यूनीकरणका लागि भएका कानुनी प्रयासलाई व्यावहारिक बनाउन तपाईंले खेल्न सक्ने भूमिका पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

(5 points):

बौद्धिक चोरी न्यूनीकरणका लागि कानुनी प्रयासलाई व्यावहारिक बनाउन मेरो भूमिका:

1. **सही सन्दर्भ उल्लेख गर्ने** - अरूको विचार/रचना प्रयोग गर्दा स्रोत अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्ने।
2. **नक्कल नगर्ने बानी बसाल्ने** - आफ्नै शब्दमा लेखे र मौलिकता कायम गर्ने।
3. **चेतना फैलाउने** - साथीहरूलाई बौद्धिक चोरीको असर र कानुनी पक्षबारे जानकारी दिने।

4. डिजिटल उपकरणको सही प्रयोग - plagiarism checker

जस्ता साधन प्रयोग गरी सामग्री जाँच गर्ने।

5. नियमको पालन र प्रोत्साहन - विद्यालय/समाजमा रहेका नियम पालना गर्ने र अरूलाई पनि पालन गर्न प्रेरित गर्ने।

अथवा

कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गरी अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रभावकारी बनाउन के कस्ता विषयमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ? पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 points):

कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गरी अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रभावकारी बनाउन निम्न विषयमा ध्यान दिनुपर्छ:

1. **डाटाको शुद्धता र विश्वसनीयता** - तथ्याङ्क सही र प्रमाणित हुनुपर्छ।
2. **उपयुक्त सफ्टवेयर छनोट** - आवश्यकताअनुसार Excel, SPSS जस्ता उपयुक्त उपकरण प्रयोग गर्नुपर्छ।
3. **स्पष्ट प्रस्तुति** - तालिका, चार्ट र ग्राफ प्रयोग गरी सजिलो तरिकाले देखाउनुपर्छ।

4. विश्लेषणको स्पष्टता - डाटाको सही व्याख्या र निष्कर्ष स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ।

5. डाटा सुरक्षा र व्यवस्थापन - तथ्याङ्क सुरक्षित राख्ने र व्यवस्थित रूपमा भण्डारण गर्नुपर्छ।

5. तपाईंले सामाजिक अनुसन्धानबाट प्राप्त गरेको

तथ्याङ्कलाई चित्रात्मक प्रस्तुतिमा किन सहज मान्नुहुन्छ? आफ्नो अनुभव एक वाक्यमा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

चित्रात्मक प्रस्तुतिले तथ्याङ्कलाई सजिलै बुझिने र आकर्षक बनाउने भएकाले विश्लेषण गर्न सहज हुन्छ।

6. तपाईं अध्ययन प्रस्तावना संरचनाको कुन पक्षलाई सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण ठान्नुहुन्छ? आफ्नो तर्क कारणसहित एक वाक्यमा उल्लेख गर्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

म समस्या कथनलाई सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण ठान्छु, किनकि यसले अनुसन्धानको दिशा र उद्देश्य स्पष्ट रूपमा निर्धारण गर्छ।

7. 'बौद्धिक चोरी' न्यूनीकरणका लागि भएका प्रयासहरू' शीर्षकमा एक सम्पादकीयको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

'बौद्धिक चोरी' न्यूनीकरणका लागि भएका प्रयासहरू' - सम्पादकीय नमुना

आजको डिजिटल युगमा बौद्धिक चोरी (Plagiarism) एक गम्भीर समस्या बनेको छ। अरूको विचार, लेख, अनुसन्धान वा सिर्जनालाई आफ्नै नाममा प्रस्तुत गर्ने प्रवृत्तिले शैक्षिक तथा बौद्धिक क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ। यसले मौलिकता, सिर्जनशीलता र नैतिकतालाई कमजोर बनाएको छ।

यस समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न राज्यले विभिन्न कानुनी तथा नीतिगत प्रयासहरू अघि बढाएको छ। प्रतिलिपि अधिकारसम्बन्धी कानूनको व्यवस्था, शैक्षिक संस्थाहरूमा plagiarism विरुद्ध कडा नियम, तथा अनुसन्धानमा सन्दर्भ उल्लेख अनिवार्य बनाउने जस्ता कदमहरू सकारात्मक छन्। साथै, विभिन्न डिजिटल उपकरणहरू (plagiarism checker) को प्रयोगले पनि बौद्धिक चोरी पहिचान गर्न सहज बनाएको छ।

तर कानुनी व्यवस्था मात्र पर्याप्त छैन। यसलाई व्यवहारमा लागू गर्न विद्यार्थी, शिक्षक र अनुसन्धानकर्ताको जिम्मेवारी उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ। मौलिक लेखनलाई प्रोत्साहन गर्ने, सही सन्दर्भ दिने बानी बसाल्ने र नैतिक मूल्यको विकास गर्ने कार्य

आवश्यक छ। जनचेतना अभिवृद्धि र नैतिक शिक्षामा जोड दिन सकेमा मात्र बौद्धिक चोरी नियन्त्रण गर्न सकिन्छ।

अन्ततः, बौद्धिक चोरी न्यूनीकरणका लागि कानुनी, प्राविधिक र नैतिक तीनै पक्षको समन्वय आवश्यक छ। सबै पक्षले जिम्मेवारीपूर्वक भूमिका निर्वाह गरेमा मात्र शैक्षिक तथा अनुसन्धान क्षेत्रलाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउन सकिन्छ।

अथवा

'सामाजिक अध्ययन-अनुसन्धानमा तथ्याङ्क तथा सूचनाको औचित्य' शीर्षकमा एक सम्पादकीयको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

■ 'सामाजिक अध्ययन-अनुसन्धानमा तथ्याङ्क तथा सूचनाको औचित्य' - सम्पादकीय नमुना

सामाजिक अध्ययन-अनुसन्धान कुनै पनि सामाजिक समस्या, अवस्था वा घटनालाई वैज्ञानिक ढंगले बुझ्ने प्रक्रिया हो। यस्तो अनुसन्धानलाई विश्वसनीय, वस्तुगत र निष्कर्षमुखी बनाउन तथ्याङ्क तथा सूचनाको विशेष महत्त्व रहन्छ। तथ्याङ्क बिना

अनुसन्धान केवल अनुमान र विचारमा सीमित हुन्छ, जसले सही निष्कर्ष दिन सक्दैन।

तथ्याङ्कले अनुसन्धानलाई वास्तविकता आधारित बनाउँछ। यसले समस्या पहिचान, विश्लेषण र समाधान निकाल्न मद्दत गर्छ। उदाहरणका लागि, गरिबीको अध्ययन गर्दा जनसंख्या, आय, रोजगारी जस्ता तथ्याङ्कले वास्तविक अवस्था स्पष्ट पार्छ। त्यसैगरी, सूचनाले अनुसन्धानकर्तालाई आवश्यक ज्ञान प्रदान गरी सही दिशा दिन सहयोग गर्छ। आजको डिजिटल युगमा विभिन्न स्रोतबाट सूचना संकलन गर्न सजिलो भएको छ। तर ती सूचनाहरूको विश्वसनीयता जाँच्नु उत्तिकै आवश्यक छ। गलत तथ्याङ्कले अनुसन्धानको गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ। त्यसैले सही, प्रमाणित र अद्वयाधिक तथ्याङ्कको प्रयोग गर्नु अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।

अन्ततः, सामाजिक अध्ययन-अनुसन्धानलाई वैज्ञानिक, प्रभावकारी र उपयोगी बनाउन तथ्याङ्क तथा सूचनाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। त्यसैले अनुसन्धानकर्ताले तथ्याङ्कको सही प्रयोग, विश्लेषण र प्रस्तुतीकरणमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ।

8. तपाईंको दैनिक जीवनलाई भू-सूचना प्रणालीको प्रयोगले कसरी सहज बनाएको छ? तपाईंले प्रयोग गरेको एक भू-सूचना प्रणालीको उपयोगको आधारमा आफ्नो अनुभव चार बुँदामा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (4 points):

भू-सूचना प्रणाली (GIS/GPS) को प्रयोगले मेरो दैनिक जीवनलाई यसरी सहज बनाएको छ:

- सही बाटो पत्ता लगाउन सहयोग** - GPS प्रयोग गरेर नयाँ ठाउँमा पनि सजिलै सही मार्ग पत्ता लगाउन सक्छु।
- समयको बचत** - छिटो र छोटो बाटो छनोट गर्न सकिने भएकाले यात्रा गर्न समय कम लाग्छ।
- स्थानको जानकारी सजिलै पाउने** - नक्सा एप्स (जस्तै Google Maps) बाट नजिकका स्थान, सेवा र सुविधा सजिलै थाहा पाउन सक्छु।
- सुरक्षित यात्रा** - ट्रफिक अवस्था र वैकल्पिक बाटो थाहा पाउँदा सुरक्षित रूपमा यात्रा गर्न सकिन्छ।

9. तपाईंको कुनै लेख, रचना चोरी भएमा तपाईंले गर्ने कुनै दुई कार्यहरू उल्लेख गर्नुहोस्

उत्तर (2 points):

मेरो लेख वा रचना चोरी भएमा म:

- प्रमाण संकलन गर्नेछु** - मेरो मौलिक रचना र चोरी भएको सामग्रीको प्रमाण सुरक्षित राख्छु।
- कानुनी वा संस्थागत उजुरी गर्नेछु** - सम्बन्धित विद्यालय/संस्था वा कानुनी निकायमा उजुरी गरी आवश्यक कारबाहीको माग गर्नेछु।

10. तपाईंलाई मन पर्ने एउटा विषयवस्तुको अनुसन्धान शीर्षक तयार पार्नुहोस् ।

उत्तर:

"किशोरकिशोरीमा सामाजिक सञ्जालको प्रयोग र यसको प्रभाव"

11. तपाईंले आफ्नो जाति, समुदाय अन्तर्गत सामाजिक संरचना अध्ययन अनुसन्धान गर्दै हुनुहुन्छ भने सोको लागि प्रस्तावनाको आवरण पृष्ठ तयार पार्नुहोस् ।

अथवा

सामाजिक समस्या सम्बन्धी कुनै शीर्षक तयार पारी सो शीर्षक अन्तर्गत गरिने अनुसन्धानको कुनै चार उद्देश्यहरू प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

■ अनुसन्धान शीर्षक:

"नेपालमा बालश्रमको समस्या र यसको प्रभाव"

◆ उद्देश्य (4 points):

- नेपालमा बालश्रमको अवस्था अध्ययन गर्नु।
- बालश्रमका कारणहरू पहिचान गर्नु।
- बालश्रमले बालबालिकामा पार्ने असर विश्लेषण गर्नु।
- बालश्रम न्यूनीकरणका उपायहरू सुझाव दिनु।

12. समालोचनात्मक चिन्तन र सिर्जनात्मक चिन्तनबिचको अन्तर सम्बन्ध विश्लेषण गर्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

समालोचनात्मक चिन्तन र सिर्जनात्मक चिन्तन एक-अर्कासँग सम्बन्धित भए पनि तिनमा केही फरक विशेषता छन्।

समालोचनात्मक चिन्तन भनेको कुनै विषय, विचार वा समस्यालाई विश्लेषण गरी सही-गलत छुट्याउने र तर्कसहित मूल्याङ्कन गर्ने क्षमता हो।

सिर्जनात्मक चिन्तन भनेको नयाँ विचार, समाधान वा अवधारणा विकास गर्ने क्षमता हो।

◆ अन्तर सम्बन्ध:

- दुवैले सोच्ने क्षमता विकास गर्छन्।
- समालोचनात्मक चिन्तनले समस्या पहिचान गर्छ भने सिर्जनात्मक चिन्तनले समाधान दिन्छ।
- समालोचनात्मक चिन्तनले विचारलाई परिष्कृत गर्छ, सिर्जनात्मक चिन्तनले नयाँ विचार जन्माउँछ।
- दुवै मिलेर प्रभावकारी निर्णय लिन मद्दत गर्छन्।
- आधुनिक शिक्षा र जीवनोपयोगी सीप विकासमा दुवै समान रूपमा आवश्यक छन्।

◆ निष्कर्ष:

समालोचनात्मक र सिर्जनात्मक चिन्तन परस्पर पूरक भएकाले दुवैको सन्तुलित विकासले व्यक्तिलाई सक्षम, तर्कशील र नवप्रवर्तनशील बनाउँछ।

Chapter 4: जीवन उपयोगी सिप

2 Questions

1. सिर्जनात्मक चिन्तनले व्यक्तिको क्षमता विकास तथा समाज रुपान्तरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ, कसरी? आफ्नो अनुभव तथा समाजमा भएका अभ्यासको आधारमा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

■ उत्तर (5 marks – Exam style)

सिर्जनात्मक चिन्तनले नयाँ विचार, समाधान र दृष्टिकोण विकास गर्न मद्दत गर्छ, जसले व्यक्तिको क्षमता विकास गर्नुका साथै समाज रुपान्तरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

◆ व्यक्तिगत क्षमता विकासमा प्रभाव

सिर्जनात्मक चिन्तनले व्यक्तिलाई नयाँ तरिकाले सोच्न, समस्या समाधान गर्न र आत्मनिर्भर बन्न प्रेरित गर्छ। उदाहरणका लागि, विद्यार्थीले अध्ययन गर्दा रटेट होइन, बुझेर र नयाँ तरिकाले सिक्दा उसको सोच्ने क्षमता विकास हुन्छ।

◆ समाज रुपान्तरणमा भूमिका

समाजमा भएका समस्याहरू समाधान गर्न सिर्जनात्मक सोच आवश्यक हुन्छ। उदाहरणका लागि, युवा पुस्ताले प्रविधिको प्रयोग गरी अनलाइन व्यवसाय, डिजिटल शिक्षा र सामाजिक सचेतना अभियान सञ्चालन गर्दा समाजमा सकारात्मक परिवर्तन आएको छ।

◆ निष्कर्ष

यसरी सिर्जनात्मक चिन्तनले व्यक्तिको क्षमता वृद्धि गर्नुका साथै नयाँ विचार र नवप्रवर्तनमा फल समाजलाई आधुनिक र विकसित बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

2. समालोचनात्मक चिन्तन बौद्धिक जीवनोपयोगी सीप मानिन्छ । नेपाली समाजमा समालोचनात्मक चिन्तनको अभ्यास समीक्षा गर्दै यो जीवनोपयोगी सीपलाई अझ 'बौद्धिक सीप' बनाउन के गर्नुपर्ला? आफ्ना विचार प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

■ उत्तर (5 marks – Exam style)

समालोचनात्मक चिन्तन भनेको कुनै विषयलाई तर्क, विश्लेषण र प्रमाणका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने क्षमता हो। यो बौद्धिक जीवनोपयोगी सीप हो किनकि यसले सही-गलत छुट्याउन र उचित निर्णय लिन सहयोग गर्छ।

◆ नेपाली समाजमा यसको अभ्यास

नेपाली समाजमा समालोचनात्मक चिन्तनको अभ्यास सीमित रूपमा मात्र देखिन्छ। धेरैजसो मानिसहरू परम्परागत सोच, अन्धविश्वास र अरूको भनाइमा आधारित भएर निर्णय गर्छन्।

तर शिक्षित वर्गमा भने तर्क, बहस र विश्लेषण गर्ने अभ्यास विस्तार हुँदै गएको छ।

◆ यसलाई बौद्धिक सीप बनाउन आवश्यक उपायहरू

- विद्यालय शिक्षामा तर्कशील र प्रश्न सोध्ने शिक्षण विधि अपनाउनु
- विद्यार्थीलाई बहस (debate) र समूह छलफलमा सहभागी गराउनु
- अन्धविश्वास र गलत परम्परा विरुद्ध जनचेतना फैलाउनु
- डिजिटल स्रोतबाट सही जानकारी खोज्ने बानी विकास गर्नु
- स्वतन्त्र सोच र अभिव्यक्तिलाई प्रोत्साहन गर्नु

◆ निष्कर्ष

समालोचनात्मक चिन्तनको उचित अभ्यासले मात्र समाजलाई अन्धविश्वासबाट मुक्त गरी बौद्धिक, सचेत र विकसित समाज बनाउन सकिन्छ।

Chapter 5: समाजको विकास र दर्शन

7 Questions

1. बौद्ध परम्परामा अष्टाङ्गिक मार्ग अन्तर्गत 'सम्यक प्रयास' को अर्थ प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

बौद्ध परम्परामा अष्टाङ्गिक मार्ग भनेको सम्यक प्रयास भनेको असल कर्म गर्ने प्रक्रिया हो।

2. पूर्वीय र पश्चात्य परम्परा बिचको समान विशेषता एक बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

पूर्वीय र पश्चात्य दुवै परम्पराले मानव जीवनलाई नैतिक, अनुशासित र ज्ञानयुक्त बनाउने उद्देश्य राख्छन्।

3. जीवन दर्शनको अर्थ उल्लेख गरी यसका कुनै चारवटा विशेषताहरू लेख्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks):

अर्थ:

जीवन दर्शन भनेको जीवन, अस्तित्व र उद्देश्यबारे गहिरो चिन्तन गर्ने दृष्टिकोण हो।

चार विशेषताहरू:

- जीवनको उद्देश्य र अर्थ स्पष्ट गर्छ।
- नैतिकता र मूल्य विकास गर्छ।

- तर्कशील र आलोचनात्मक सोच विकास गर्छ।
- जीवनलाई व्यवस्थित र अर्थपूर्ण बनाउँछ।

4. पश्चात्य चिन्तनमा 'पुनर्जागरण युग' लाई 'प्रबोध युग' वा 'ज्ञानोद्दीपन युग' भनिन्छ, किन? एक वाक्यमा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

किनकि यस युगमा मानिसमा ज्ञान, तर्क र वैज्ञानिक सोचको विकास भई अन्धविश्वासबाट मुक्त हुने प्रक्रिया सुरु भएको थियो।

5. असल व्यक्तित्व विकासमा दर्शनको महत्त्व पाँच बुँदामा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks):

दर्शनले असल व्यक्तित्व विकासमा निम्न प्रकारले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ:

- नैतिक मूल्य विकास गर्छ** - सही र गलत छुट्याउने क्षमता बढाउँछ।
- तर्कशील सोच विकास गर्छ** - सोच विचार गरेर निर्णय लिन मद्दत गर्छ।

- आत्मअनुशासन बढाउँछ - जीवनलाई व्यवस्थित र अनुशासित बनाउँछ।
- आत्मचेतना विकास गर्छ - आफ्ना कमजोरी र क्षमता बुझ्न सहयोग गर्छ।
- सकारात्मक दृष्टिकोण विकास गर्छ - जीवनप्रति आशावादी र जिम्मेवार बनाउँछ।

6. पूर्वीय चिन्तन अन्तर्गतका कुनै दुई परम्पराको नाम लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

पूर्वीय चिन्तन अन्तर्गतका दुई परम्परा हुन्:

- हिन्दु परम्परा
- बौद्ध परम्परा

7. नेपालमा सामाजिक रुपान्तरणका लागि भइरहेका कुनै पाँच प्रयासहरू स्पष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks):

नेपालमा सामाजिक रुपान्तरणका लागि भइरहेका पाँच प्रयासहरू:

- शिक्षा विस्तार कार्यक्रम - सबै वर्गमा शिक्षा पहुँच बढाएर समाज सचेत बनाउने प्रयास।
- लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन - महिला र पुरुषबीचको विभेद हटाउने कार्यक्रमहरू सञ्चालन।
- गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रम - रोजगार सिर्जना र आय वृद्धि गरी गरिबी घटाउने प्रयास।
- कानुनी तथा नीतिगत सुधार - समान अधिकार सुनिश्चित गर्न नयाँ कानून र संविधानको कार्यान्वयन।
- सामाजिक सचेतना कार्यक्रम - अन्धविश्वास, भेदभाव र कुरीति हटाउन जनचेतना फैलाउने अभियान।

Chapter 6: भूगोल र सामाजिक जीवन

2 Questions

1. तपाईंको क्षेत्रमा बाढी, पहिरो जस्तो विपद् आएमा उद्धार एवं सुरक्षित कार्य गर्न जनसहभागिताका लागि के गर्नु हुन्छ? कार्य सुचि तयार पार्नुहोस् ।

उत्तर (कार्य सूची - 5 points)

बाढी, पहिरो जस्तो विपद् आएमा उद्धार र सुरक्षित कार्यका लागि जनसहभागिता जुटाउन म निम्न कार्य गर्दुं:

- जनचेतना फैलाउने - सुरक्षित बसोबास र उद्धारका उपायबारे सूचना र जानकारी दिने।
- स्वयंसेवी समूह गठन गर्ने - स्थानीय युवा तथा समुदाय मिलेर उद्धार टोली तयार गर्ने।
- सुरक्षा अभ्यास (mock drill) सञ्चालन गर्ने - विपद् आएको बेला कसरी व्यवहार गर्ने भन्ने अभ्यास गराउने।
- समन्वय गर्ने - स्थानीय सरकार, प्रहरी, सेना र स्वास्थ्यकर्मीसँग समन्वय गर्ने।
- सहयोग र राहत संकलन गर्ने - पीडितका लागि खाना, कपडा र औषधि संकलन तथा वितरण गर्ने।

2. प्रादेशिक अन्तर सम्बन्धका आयामहरू प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

प्रादेशिक अन्तर सम्बन्धका आयामहरू भन्नाले विभिन्न प्रदेशहरूबीच आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र भौगोलिक रूपमा हुने आपसी सम्बन्ध र आदान-प्रदानलाई जनाउँछ।

मुख्य आयामहरू:

- आर्थिक आयाम - एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा वस्तु, सेवा र श्रमको आदान-प्रदान हुन्छ।
- सामाजिक आयाम - बसाइँसराइ, विवाह र सामाजिक सम्बन्धमाफत प्रदेशहरू जोडिन्छन्।
- सांस्कृतिक आयाम - भाषा, परम्परा र संस्कृतिको आदान-प्रदान हुन्छ।
- राजनीतिक आयाम - संघीय संरचनामा प्रदेशहरूबीच सहकार्य र समन्वय हुन्छ।
- भौगोलिक/पूर्वाधार आयाम - सडक, सञ्चार र यातायातले प्रदेशहरूलाई आपसमा जोड्छ।

अथवा

सूचना प्रविधिको कारणले तपाईं हाम्रो जीवन र समाजमा कस्ता अनुकूल वा प्रतिकूल परिवर्तन ल्याएका छन्, उदाहरण सहित वर्णन गर्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

सूचना प्रविधिको विकासले हाम्रो जीवन र समाजमा सकारात्मक (अनुकूल) र नकारात्मक (प्रतिकूल) दुवै प्रकारका परिवर्तन ल्याएको छ।

- सूचना छिटो प्राप्त हुने - इन्टरनेट र मोबाइलबाट विश्वका जानकारी तुरुन्त पाउन सकिन्छ। उदाहरण: Google प्रयोग गरेर अध्ययन सामग्री खोज्नु।
- सञ्चार सजिलो हुने - टाढा रहेका व्यक्तिसँग पनि भिडियो कल र सन्देशमाफत सजिलै सम्पर्क गर्न सकिन्छ।
- शिक्षामा सुधार - अनलाइन कक्षा र डिजिटल सामग्रीले सिकाइ सहज बनाएको छ।
- व्यापार विकास - अनलाइन व्यापार (e-commerce) ले व्यवसाय विस्तार गर्न मद्दत गरेको छ।

प्रतिकूल परिवर्तन (Negative Effects):

- लत बढ्नु - मोबाइल र सामाजिक सञ्जालको अत्यधिक प्रयोगले लत लाग्ने समस्या बढेको छ।
- गोपनीयता समस्या - व्यक्तिगत जानकारी चोरी हुने वा दुरुप्रयोग हुने जोखिम बढेको छ।
- गलत सूचना फैलिनु - सामाजिक सञ्जालमा असत्य जानकारी छिटो फैलिन्छ।
- सामाजिक दूरी बढ्नु - प्रत्यक्ष भेटघाट कम भई सम्बन्धमा कमजोरी आउन सक्छ।

निष्कर्ष:

सूचना प्रविधिको जीवनलाई सहज, छिटो र आधुनिक बनाएको छ तर यसको सही प्रयोग नगरेर नकारात्मक असर पनि देखिन्छ। त्यसैले सन्तुलित प्रयोग आवश्यक छ।

उत्तर (5 marks)

सूचना प्रविधिको विकासले हाम्रो जीवन र समाजमा सकारात्मक (अनुकूल) र नकारात्मक (प्रतिकूल) दुवै प्रकारका परिवर्तन ल्याएको छ।

अनुकूल परिवर्तन (Positive Effects):

- सूचना छिटो प्राप्त हुने - इन्टरनेट र मोबाइलबाट विश्वका जानकारी तुरुन्त पाउन सकिन्छ। उदाहरण: Google प्रयोग गरेर अध्ययन सामग्री खोज्नु।
- सञ्चार सजिलो हुने - टाढा रहेका व्यक्तिसँग पनि भिडियो कल र सन्देशमाफत सजिलै सम्पर्क गर्न सकिन्छ।
- शिक्षामा सुधार - अनलाइन कक्षा र डिजिटल सामग्रीले सिकाइ सहज बनाएको छ।
- व्यापार विकास - अनलाइन व्यापार (e-commerce) ले व्यवसाय विस्तार गर्न मद्दत गरेको छ।

प्रतिकूल परिवर्तन (Negative Effects):

- लत बढ्नु - मोबाइल र सामाजिक सञ्जालको अत्यधिक प्रयोगले लत लाग्ने समस्या बढेको छ।
- गोपनीयता समस्या - व्यक्तिगत जानकारी चोरी हुने वा दुरुप्रयोग हुने जोखिम बढेको छ।
- गलत सूचना फैलिनु - सामाजिक सञ्जालमा असत्य जानकारी छिटो फैलिन्छ।
- सामाजिक दूरी बढ्नु - प्रत्यक्ष भेटघाट कम भई सम्बन्धमा कमजोरी आउन सक्छ।

निष्कर्ष:

सूचना प्रविधिको जीवनलाई सहज, छिटो र आधुनिक बनाएको छ तर यसको सही प्रयोग नगरेर नकारात्मक असर पनि देखिन्छ। त्यसैले सन्तुलित प्रयोग आवश्यक छ।

Chapter 7: नेपालको इतिहास

6 Questions

1. नेपाल मण्डलको अन्तिम राजाको नाम उल्लेख गर्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

नेपाल मण्डलको अन्तिम राजा जयस्थिति मल्ल हुन्।

2. नेपालको राणाकालीन राजनीतिक अवस्था प्रजातान्त्रिक मान्यता विपरीत भएता पनि देशको शैक्षिक, कानुनी र सामाजिक क्षेत्रमा सकारात्मक सुधारको थालनी भएको थियो । यसप्रति तपाईंको धारणा पाँच बुँदामा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

राणाकालीन राजनीतिक व्यवस्था प्रजातान्त्रिक नभए पनि त्यस समयमा शैक्षिक, कानुनी र सामाजिक क्षेत्रमा केही सकारात्मक सुधारहरू भएका थिए। यसप्रति मेरो धारणा:

- शिक्षा क्षेत्रमा प्रारम्भ - दरबार स्कूल स्थापना भई आधुनिक शिक्षाको सुरुवात भएको थियो।
- कानुनी सुधार - मुजुकी ऐन जस्ता कानुनी व्यवस्था लागू गरी केही कानुनी संरचना विकास गरिएको थियो।
- स्वास्थ्य सेवाको सुरुवात - अस्पताल र स्वास्थ्य सेवाको प्रारम्भिक विकास भएको थियो।
- पूर्वाधार विकास - सडक, पुल र केही सरकारी भवन निर्माणको थालनी भएको थियो।

5. सामाजिक परिवर्तनको सुरुवात - सीमित भए पनि सामाजिक चेतना र आधुनिक सोचको विकास हुन थालेको थियो।

3. 'दिव्योपदेश' को अर्थ एक वाक्यमा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

'दिव्योपदेश' भनेको पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो जीवनको अन्त्यतिर दिएका उपदेश तथा निर्देशनहरूको संग्रह हो।

4. 'नेपाल-अङ्ग्रेज युद्ध (वि.सं. १८११-१८१६) नेपालको तत्कालीन राजनीतिक परिस्थितिको उपज हो।' समीक्षा गर्नुहोस्।

उत्तर (5 marks)

'नेपाल-अङ्ग्रेज युद्ध (वि.सं. १८११-१८१६) नेपालको तत्कालीन राजनीतिक परिस्थितिको उपज हो' भन्ने भनाइ सही हो।

त्यतिबेला नेपाल एकीकरणपछि विस्तार हुँदै गएको थियो र सिमाना विवाद बढ्दै गएको थियो। ब्रिटिस ईस्ट इन्डिया कम्पनीले पनि नेपालमाथि आफ्नो प्रभाव विस्तार गर्न चाहन्थ्यो। दुवै पक्षबीचको शक्ति संघर्ष, सीमा विवाद र राजनीतिक विस्तारवादका कारण युद्ध उत्पन्न भएको थियो।

नेपालको कमजोर कूटनीतिक अवस्था र ब्रिटिसहरूको उपनिवेशवादी नीति पनि युद्धका प्रमुख कारण थिए। यस युद्धले सुगौली सन्धि (वि.सं. १८१६) को माध्यमबाट नेपालको ठूलो भूभाग गुमाउनुपरेको थियो।

यसरी हेर्दा, नेपाल-अङ्ग्रेज युद्ध तत्कालीन राजनीतिक परिस्थितिको प्रत्यक्ष परिणाम भएको स्पष्ट हुन्छ।

5. नेपाल संवत् कहिलेदेखि सुरुवात भयो? वि.सं.मा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

नेपाल संवत् वि.सं. १९३६ देखि सुरु भएको हो।

6. वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मको अवधिलाई संक्रमणकालीन अवधि मानिन्छ, किन? विश्लेषण गर्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मको अवधिलाई संक्रमणकालीन अवधि भनिन्छ किनकि यस समयमा नेपालले राणाशासनको अन्त्यपछि स्थायी राजनीतिक व्यवस्था स्थापनाको प्रक्रिया भोगिरहेको थियो।

यो समयमा प्रजातन्त्र स्थापना भए पनि स्थिर सरकार बन्न सकेन। विभिन्न राजनीतिक दलहरूबीच संघर्ष, सरकार परिवर्तन र अस्थिरता भइरह्यो। संविधान निर्माण प्रक्रिया पनि पूर्ण रूपमा सफल हुन सकेन।

राजा, राजनीतिक दल र प्रशासनबीच शक्ति सन्तुलन स्पष्ट नभएकाले शासन प्रणाली स्थिर हुन सकेन। यस अवधिमा लोकतान्त्रिक अभ्यासको सुरुवात भए पनि पूर्ण संस्थागत रूप लिन सकेको थिएन।

यसरी हेर्दा, पुरानो राणा शासन समाप्त भई नयाँ लोकतान्त्रिक प्रणाली पूर्ण रूपमा स्थापित नहुँदासम्मको समय भएकाले वि.सं. २००७-२०१७ लाई संक्रमणकालीन अवधि भनिन्छ।

Chapter 8: सामाजिक पहिचान र विविधता

5 Questions

1. तपाईंको समुदायमा भएको सामाजिक रुपान्तरणलाई कसरी अभ्यास गर्नुभएको छ? आफ्नो अनुभव एक बुँदामा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

मैले मेरो समुदायमा सामाजिक रुपान्तरणलाई शिक्षा, जनचेतना र अन्धविश्वास विरुद्धको सचेत सहभागितामाफत अभ्यास गरेको।

2. सामाजिक विविधताको सम्मानले सामाजिक सदभाव, सहिष्णुता प्रवर्द्धन गर्छ। उदाहरणसहित पाँच बुँदामा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

सामाजिक विविधताको सम्मानले समाजमा सदभाव र सहिष्णुता बढाउँछ। यसलाई निम्न बुँदामा प्रष्ट पार्न सकिन्छ:

- आपसी सम्मान बढ्छ - विभिन्न जात, धर्म र संस्कृतिलाई सम्मान गर्दा एक-अर्कोपति सम्मानभाव विकास हुन्छ। उदाहरण: दशैं र ईद दुवै पर्वलाई सम्मान गर्नु।
- सामाजिक सदभाव कायम हुन्छ - विविध समुदायबीच राम्रो सम्बन्ध र सहयोग बढ्छ।
- सहिष्णुता विकास हुन्छ - फरक विचार र संस्कृतिलाई स्वीकार गर्ने क्षमता बढ्छ।

अनुकूल परिवर्तन (Positive Effects):

4. **द्वन्द्व कम हुन्छ** - भेदभाव घटेर सामाजिक तनाव र झगडा कम हुन्छ।

5. **राष्ट्रिय एकता मजबुत हुन्छ** - विविधताबीच एकता कायम भई देश बलियो हुन्छ।

3. तपाईं आफ्नो विद्यालय वा समुदायमा रहेका अपाङ्ग व्यक्ति को सहज 3. जीवनयापनका लागि कसरी सहयोग गर्नुहुन्छ? आफ्नो भूमिका एक वाक्यमा उल्लेख गर्नुहोस् ।

उत्तर (1 mark):

म अपाङ्ग व्यक्तिलाई सहयोगात्मक व्यवहार गर्ने, पहुँचयोग्य वातावरण बनाउन पहल गर्ने र आवश्यक परेमा शारीरिक तथा सामाजिक सहयोग गर्ने भूमिका निर्वाह गर्छु।

4. तपाईंको विद्यालयमा कुनै दृष्टि विहीन साथी छन् । तपाईं उहाँलाई कसरी सहयोग पुऱ्याउनु सक्नुहुन्छ? कुनै दुई बुँदा लेख्नुहोस् ।

उत्तर (2 marks):

म दृष्टि विहीन साथीलाई:

1. **पढाइमा सहयोग गर्छु** - पाठ पढेर सुनाउने र नोट लेख्न सहयोग गर्ने।

2. **दैनिक क्रियाकलापमा साथ दिन्छु** - कक्षा, विद्यालय परिसरमा हिंडुल गर्दा मार्गदर्शन र सहायता दिने।

5. सामाजिक समावेशीकरणका सकारात्मक प्रभावहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks):

सामाजिक समावेशीकरणका सकारात्मक प्रभावहरू:

- समान अवसरको विकास - सबै जात, वर्ग, लिङ्ग र समुदायलाई समान अवसर प्राप्त हुन्छ।
- सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन - विभेद घटेर न्यायपूर्ण समाज निर्माण हुन्छ।
- राष्ट्रिय एकता मजबुत हुन्छ - सबै समूहबीच आपसी सहयोग र एकता बढ्छ।
- गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग - पछाडि परेका वर्गको विकास भई जीवनस्तर सुधार हुन्छ।
- समाजको समग्र विकास हुन्छ - सबैको सहभागिताले सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक विकास तीव्र हुन्छ।

Chapter 9: संविधान र नागरिक सचेतना

10 Questions

1. नेपालको परराष्ट्र नीतिका कुनै दुई विशेषता लेख्नुहोस् ।

उत्तर (2 marks):

नेपालको परराष्ट्र नीतिका दुई विशेषताहरू:

- पञ्चशीलको सिद्धान्तमा आधारित** - समानता, अहस्तक्षेप र आपसी सम्मानका आधारमा अन्य देशसँग सम्बन्ध राख्ने।
- शान्तिपूर्ण सहअस्तित्वको नीति** - अन्य राष्ट्रसँग मित्रता र शान्तिपूर्ण सम्बन्ध कायम गर्ने।

2. वैश्विक सङ्घ संस्थाबाट लाभ लिन नेपाल सरकारले गरेका गतिविधिको 2. सम्बन्धमा जानकारी लिन परराष्ट्र मन्त्रीलाई सोध्न सकिने दुईवटा प्रश्नको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

उत्तर (2 marks):

1. नेपालले वैश्विक सङ्घ-संस्थाबाट प्राप्त सहयोग र अवसरलाई प्रभावकारी रूपमा उपयोग गर्न के-केस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ?

2. अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाबाट प्राप्त सहयोगले नेपालको विकास क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ?

3. तपाईंको प्रदेशमा अवस्थित धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थललाई स्वच्छ र सफा राख्न आग्रह गर्दै सार्वजनिक सूचनाको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

4. सार्वजनिक सूचना

5. धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल संरक्षण सम्बन्धी सूचना

यस प्रदेशमा अवस्थित सम्पूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरू हाम्रो सांस्कृतिक सम्पदा हुन्। यिनको संरक्षण र सरसफाइ गर्नु हामी सबैको साझा दायित्व हो।

त्यसैले सम्पूर्ण श्रद्धालु, पर्यटक तथा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई यी स्थलहरूमा फोहोर नगर्न, प्लास्टिकजन्य वस्तु प्रयोग नगर्न र स्वच्छता कायम राख्न हार्दिक अनुरोध गरिन्छ।

साथै, सरसफाइ अभियानमा सक्रिय रूपमा सहभागी भई हाम्रो सम्पदालाई सुरक्षित र सुन्दर बनाउन सबैलाई आग्रह गरिन्छ।

6. जारीकर्ता: स्थानीय प्रशासन/विद्यालय/समुदाय

मिति: _____

4. प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीमा सूचनाको हकको महत्त्व पाँच बुँदामा स्पष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीमा सूचनाको हकको महत्त्व निम्न प्रकारले स्पष्ट गर्न सकिन्छ:

- पारदर्शिता बढाउँछ** - सरकारका कामकारवाही पारदर्शी बनाउँछ।
- जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्छ** - सरकारी निकायलाई जिम्मेवार बनाउँछ।
- भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्छ** - अनियमितता र भ्रष्टाचार घटाउन मद्दत गर्छ।
- नागरिक सहभागिता बढाउँछ** - नागरिकलाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी बनाउँछ।
- लोकतन्त्र मजबुत बनाउँछ** - सूचनाको पहुँचले लोकतान्त्रिक अभ्यासलाई प्रभावकारी बनाउँछ।

5. तपाईंको सार्वजनिक महत्त्वको विषय सम्बन्धी सूचनाको हक हनन भयो भने, 5. उक्त विषयमा सूचनाको हक पाउने

अधिकारलाई कसरी उपयोग गर्नुहुन्छ? एउटा प्रक्रिया उल्लेख गर्नुहोस् ।

उत्तर (1 process)

सूचनाको हक हनन भएमा म पहिले सम्बन्धित निकायसँग लिखित रूपमा सूचना माग गर्छु। यदि सूचना नपाएमा, प्रमाणसहित राष्ट्रिय सूचना आयोगमा अपिल (उजुरी) दर्ता गर्ने प्रक्रिया अपनाउँछु, जसले आवश्यक छानबिन गरी सूचना उपलब्ध गराउन निर्देशन दिन्छ।

6. नेपालको संविधान बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका दश साझा अधिकारको सूची तयार पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

नेपालको संविधान बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका साझा अधिकारहरू निम्न छन्:

- शिक्षा
  - स्वास्थ्य सेवा
  - कृषि तथा पशुपालन
  - सहकारी संस्था सञ्चालन
  - सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण
  - वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन
  - प्राकृतिक स्रोत तथा जलस्रोतको उपयोग
  - विपद् व्यवस्थापन
  - पूर्वाधार विकास (सडक, सिंचाइ आदि)
  - संस्कृति, सम्पदा र पर्यटन प्रवर्द्धन
- यी अधिकारहरू तौलै तहको सरकारबीच सहकार्य र समन्वयका आधारमा प्रयोग गरिन्छ।

7. नेपालमा प्रादेशिक अन्तरसम्बन्धले प्रदेशहरूको आर्थिक र सामाजिक परिवर्तनमा पार्ने चार/थार सकारात्मक प्रभावहरू उदाहरणसहित प्रष्ट पार्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

नेपालमा प्रादेशिक अन्तरसम्बन्धले प्रदेशहरूबीच आर्थिक र सामाजिक विकासलाई सकारात्मक रूपमा प्रभाव पारेको छ। आर्थिक क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव (4 points)

1. **वस्तु तथा सेवाको आदान-प्रदान वृद्धि** - एक प्रदेशको कृषि उत्पादन अर्को प्रदेशमा बिक्री हुने (जस्तै तराईको अन्न पहाडमा आपूर्ति)।

2. **रोजगारी अवसर वृद्धि** - एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा कामका लागि श्रमिक आवागमन हुने।

3. **बजार विस्तार** - प्रदेशहरूबीच व्यापार बढेर व्यवसाय विस्तार हुने।

4. **पूर्वाधार विकास** - सडक र यातायात विस्तारले आर्थिक गतिविधि सहज हुने।

सामाजिक क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव (4 points)

1. **सांस्कृतिक आदान-प्रदान** - विभिन्न प्रदेशका भाषा, संस्कृति र परम्पराको आदान-प्रदान हुने।

2. **बसाइँसराइबाट सम्बन्ध विस्तार** - मानिसहरू नयाँ ठाउँमा बसोबास गर्दा सामाजिक सम्बन्ध बढ्ने।

3. **शिक्षा र चेतना वृद्धि** - शैक्षिक अवसर आदान-प्रदानले ज्ञान वृद्धि हुने।

4. **सामाजिक एकता मजबुत हुने** - विभिन्न समुदायबीच आपसी समझदारी र सदभाव बढ्ने।

निष्कर्ष

यसरी प्रादेशिक अन्तरसम्बन्धले नेपालका प्रदेशहरूको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक एकता दुवैलाई मजबुत बनाउन महत्त्वपूर्ण

अथवा

तपाईं बसोबास गर्नुभएको प्रदेशको भौगोलिक अवस्थाले त्यहाँको आर्थिक गतिविधि र जनसांख्यिक वितरणमा पारेको प्रभाव वर्णन गर्नुहोस्

उत्तर (5 marks)

म बसोबास गर्ने प्रदेशको भौगोलिक अवस्थाले त्यहाँको आर्थिक गतिविधि र जनसांख्यिक वितरणमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारेको छ।

आर्थिक गतिविधिमा प्रभाव

- भौगोलिक अवस्थाअनुसार कृषि, व्यापार र सेवामूलक उद्योगहरू विकसित भएका छन्।
- उर्वर भूमि भएका क्षेत्रमा कृषि उत्पादन बढी हुने भएकाले कृषि अर्थतन्त्र बलियो छ।
- यातायात र बजार पहुँच भएका ठाउँमा व्यापार र सेवा क्षेत्र बढी विकसित छ।
- प्राकृतिक स्रोत (वन, जलस्रोत) को उपयोगले उद्योग तथा पर्यटन विकासमा सहयोग पुगेको छ।
- कठिन भू-भाग भएका क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधि सीमित र कम विकसित छ।

जनसांख्यिक वितरणमा प्रभाव

- समथर र सुविधा सम्पन्न क्षेत्रमा जनसंख्या घनत्व बढी छ।
- पहाडी तथा दुर्गम क्षेत्रमा जनसंख्या कम छ।
- रोजगारी र सेवासुविधा भएका शहरी क्षेत्रमा मानिसहरूको बसोबास बढी छ।
- बसाइँसराइका कारण शहरमा जनसंख्या वृद्धि भइरहेको छ।
- विकास असमानताका कारण जनसंख्या वितरण असन्तुलित भएको छ।

निष्कर्ष

यसरी भौगोलिक अवस्थाले आर्थिक गतिविधि निर्धारण गर्नुका साथै जनसंख्याको वितरणलाई पनि प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको छ।

8. नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई समयानुकूल बनाउँदै अधिकतम आर्थिक लाभ लिन के गर्नुपर्ला? आफ्नो विचार समेटेरी परराष्ट्र मन्त्रीलाई एक चिट्ठी लेख्नुहोस् ।

प्रेषक:

नाम: _____

ठेगाना: _____

प्राप्तकर्ता:

माननीय परराष्ट्र मन्त्रीज्यू
परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाल

विषय: नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई समयानुकूल बनाउँदै आर्थिक लाभ वृद्धि गर्ने सम्बन्धमा सुझाव

माननीयज्यू,

नेपालको वर्तमान अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई अझ प्रभावकारी र समयानुकूल बनाउँदै देशले अधिकतम आर्थिक लाभ लिन सक्ने विषयमा केही सुझाव प्रस्तुत गर्न चाहन्छु।

नेपालले आफ्नो परराष्ट्र नीतिलाई व्यवहारिक र विकासमुखी बनाउँदै अन्तर्राष्ट्रिय साझेदार राष्ट्र तथा संस्थासँग व्यापार, लगानी र प्रविधि आदान-प्रदानलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ। वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न सहज नीतिगत वातावरण निर्माण गर्नु आवश्यक छ।

त्यसैगरी, पर्यटन प्रवर्द्धन, जलविद्युत विकास र कृषि निर्यात जस्ता क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग विस्तार गर्नुपर्छ। दक्ष

कूटनीतिक जनशक्ति विकास गरी विश्व बजारसँग प्रभावकारी सम्बन्ध विस्तार गर्न पनि जरुरी छ।

अन्त्यमा, पारदर्शी र स्थिर परराष्ट्र नीति अपनाएर नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धलाई आर्थिक विकाससँग जोड्न सकेमा देशको समृद्धि सम्भव हुनेछ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद।

भवदीय,

मिति: _____

9. नेपालमा सूचनाको हकको कार्यान्वयन सम्बन्धमा राष्ट्रिय सूचना आयोगका प्रमुख आयुक्तलाई सोध्न सकिने दुईवटा प्रश्नवाचीको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

उत्तर (2 questions - exam style)

- नेपालमा सूचनाको हक कार्यान्वयन गर्दा प्रमुख चुनौतीहरू के-के देखिएका छन् र ती समाधान गर्न आयोगले के-के कदम चालेको छ?

- सर्वजनिक निकायहरूलाई सूचनाको हक प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रिय सूचना आयोगले के-कस्ता अनुगमन तथा कारबाहीका व्यवस्था गरेको छ?

10. तपाईं किशोर वा किशोरीको रूपमा आफ्नो परिवारमा पालना गर्नु पर्ने कुनै पाँचवटा कर्तव्यहरू छोटकरीमा वर्णन गर्नुहोस् ।

उत्तर (5 marks)

किशोर/किशोरीको रूपमा परिवारमा पालना गर्नुपर्ने कर्तव्यहरू:

- आज्ञापालन गर्नु - अभिभावकको सल्लाह र निर्देशन मान्नु।
- पढाइमा ध्यान दिनु - नियमित अध्ययन गरी राम्रो नतिजा हासिल गर्नु।
- घरको काममा सहयोग गर्नु - सकेसम्म घरायसी काममा साथ दिनु।
- आदर र सम्मान गर्नु - परिवारका सदस्यप्रति सम्मानजनक व्यवहार गर्नु।
- सदाचार र अनुशासन पालना गर्नु - राम्रो आचरण र अनुशासित जीवनशैली अपनाउनु।

Chapter 10: सहरीकरण र बसाइँसराइ

10 Questions

- नेपालको आन्तरिक बसाइँसराइमा पुरुषको भन्दा महिलाको सङ्ख्या बढी हुनुको कारण के हो? एक बुँदामा उल्लेख गर्नुहोस् ।

विवाहपछि महिलाहरू पनि बस्ने स्थानमा सर्नुपर्ने भएकाले आन्तरिक बसाइँसराइमा महिलाको सङ्ख्या बढी हुन्छ।

- बेरोजगारी समस्या समाधानमा प्राविधिक शिक्षाको महत्त्व एक बुँदामा लेख्नुहोस् ।

प्राविधिक शिक्षाले सीप र दक्षता विकास गरी रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न मद्दत गर्छ।

- 'अव्यवस्थित सहरीकरणको नकारात्मक प्रभाव हुँदा हुँदै पनि सहरीकरण अपरिहार्य बनेको छ' । यो भनाइलाई पाँच बुँदामा पुष्टि गर्नुहोस् ।

अव्यवस्थित सहरीकरणका नकारात्मक प्रभाव हुँदाहुँदै पनि सहरीकरण अपरिहार्य भएको छ, किनभने:

- रोजगारीका अवसर सहरमा बढी उपलब्ध हुन्छन्।

- शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा सहरमा राम्रो र सहज हुन्छ।
- पूर्वाधार विकास (सडक, विद्युत, सञ्चार) सहरमा बढी हुन्छ।
- आर्थिक गतिविधि (व्यापार, उद्योग) सहरमा केन्द्रित हुन्छ।
- आधुनिक जीवनशैली र सुविधा सहरमा उपलब्ध हुने भएकाले मानिस आकर्षित हुन्छन्।

- तपाईं बसोबास गर्ने प्रदेशको भौगोलिक संरचनाले त्यहाँको आर्थिक गतिविधिमा पारेको प्रभाव र चुनौतीहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

म बसोबास गर्ने प्रदेशको भौगोलिक संरचना

(पहाडी/तराई/हिमाली क्षेत्र अनुसार) ले त्यहाँको आर्थिक गतिविधिमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारेको छ।

भौगोलिक संरचनाको आर्थिक गतिविधिमा प्रभाव

- पहाडी/हिमाली क्षेत्र भएमा कृषि सीमित तर पशुपालन र पर्यटन बढी हुने।
- तराई क्षेत्र भएमा उर्वर भूमि भएकाले कृषि उत्पादन बढी हुने।

- नदी, वन र प्राकृतिक स्रोतका कारण जलविद्युत, काठ उद्योग र पर्यटन विकास हुने।
- भौगोलिक अवस्थाका कारण व्यापार र यातायातको विकास फरक-फरक हुने।

मुख्य चुनौतीहरू

- कठिन भू-भागका कारण यातायात र सञ्चार विकासमा समस्या
- कृषि योग्य जमिनको कमी (पहाडी क्षेत्रमा)
- प्राकृतिक विपत्ति (पहिरो, बाढी, हिमपात) को जोखिम
- बजार पहुँच कमजोर हुनु
- विकास असन्तुलन हुनु

निष्कर्ष

भौगोलिक संरचनाले आर्थिक गतिविधि निर्धारण गर्छ, तर उचित योजना र पूर्वाधार विकासले चुनौती समाधान गर्न सकिन्छ।

अथवा

विपत् व्यवस्थापनको अवधारणा तथा यसका लागि राज्यबाट गरिएका प्रयासहरू उदाहरणसहित छ बुँदामा प्रष्ट पार्नुहोस् ।

विपत् व्यवस्थापनको अवधारणा

विपत् व्यवस्थापन भनेको प्राकृतिक वा मानवजन्य विपत् (जस्तै भूकम्प, बाढी, पहिरो आदि) बाट हुने क्षति घटाउन पूर्वतयारी, उद्धार, राहत र पुनःस्थापना गर्ने समग्र प्रक्रिया हो।

राज्यबाट गरिएका प्रयासहरू (उदाहरणसहित)

- कानुनी व्यवस्था**
विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन जारी गरी संस्थागत संरचना बनाइएको छ।
- आपतकालीन उद्धार सेवा**
नेपाली सेना, प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीलाई उद्धार कार्यमा परिचालन गरिन्छ (जस्तै बाढी-पहिरो उद्धार)।
- विपत् पूर्वसूचना प्रणाली**
बाढी र मौसमसम्बन्धी पूर्वसूचना प्रणाली सञ्चालन गरी जनतालाई सतर्क गराइन्छ।
- राहत तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम**
पीडितलाई खाद्यान्न, बसोबास र आर्थिक सहयोग प्रदान गरिन्छ (जस्तै भूकम्प पीडित सहयोग)।
- तालिम र जनचेतना कार्यक्रम**
विपत् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रशिक्षण र सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ।
- संस्थागत संरचना स्थापना**
राष्ट्रिय विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण (NDRRMA) स्थापना गरिएको छ।

निष्कर्ष

विपत् व्यवस्थापनले जनधनको क्षति घटाउन र सुरक्षित समाज निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

- दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) र गरिबी निवारण बिचको सम्बन्ध शीर्षकमा एक लेखको नमुना उल्लेख गर्नुहोस् ।

दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) सन् 2015 मा संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा विश्वका सबै देशहरूको समावेशी, सन्तुलित र दिगो विकासका लागि निर्धारण गरिएका 17 वटा लक्ष्यहरूको समष्टि हो। यी लक्ष्यहरूले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय विकासलाई समान रूपमा अघि बढाउने उद्देश्य राख्छन्।

SDGs र गरिबी निवारण बीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ। SDGs को पहिलो लक्ष्य नै 'सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य' गर्नु हो। यसले गरिबी घटाउन विशेष जोड दिएको छ। शिक्षा, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता, रोजगारी र आर्थिक वृद्धि जस्ता लक्ष्यहरूले मानिसको जीवनस्तर सुधार गरी गरिबी घटाउन मद्दत गर्छन्।

नेपालजस्ता विकासशील देशहरूमा SDGs को कार्यान्वयनले ग्रामीण विकास, कृषि आधुनिकीकरण, उद्यमशीलता र रोजगारी सिर्जना मार्फत गरिबी निवारणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। साथै, सामाजिक समानता र अवसरको पहुँच बढाउँदा गरिबीको चक्र तोड्न सहयोग पुग्छ।

अन्त्यमा, SDGs सफल रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकेमा गरिबी निवारण मात्र होइन, समग्र दिगो विकास सम्भव हुन्छ। त्यसैले SDGs र गरिबी निवारण एक-अर्कासँग घनिष्ठ रूपमा सम्बन्धित छन्।

- स्वेच्छिक बसाइँसराइको अर्थ एक वाक्यमा उल्लेख गर्नुहोस् ।(1 mark)

आफ्नै इच्छा र निर्णयले राम्रो अवसरको खोजीमा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा बसाइँ सर्नु स्वेच्छिक बसाइँसराइ हो।

- दिगो विकास लक्ष्यको एक प्रमुख विशेषता उल्लेख गर्नुहोस् ।(1 mark)

दिगो विकास लक्ष्यको प्रमुख विशेषता यसको विश्वव्यापी रूपमा सबै देशका लागि लागू हुने र सबै क्षेत्रलाई समेट्ने समावेशी प्रकृति हो।

- तपाईंको नातेदार वा चिनजानको कोही व्यक्ति रोजगारीका लागि विदेश जाँदै हुनुहुन्छ, उहाँले सुरक्षित आप्रवासनका लागि के गर्नुपर्ला? आफ्नो सुझाव एक वाक्यमा उल्लेख गर्नुहोस् । (1 mark)

विदेश जानुअघि वैधानिक प्रक्रिया पूरा गरी, सही जानकारी लिएर र अधिकृत संस्थाबाट मात्र श्रम स्वीकृति लिएर जानुपर्छ।

- शहरीकरणका कुनै दुईवटा आयामहरू प्रस्तुत गर्नुहोस् । (1 mark)

शहरीकरणका दुई आयामहरू:

- जनसंख्या वृद्धि आयाम - ग्रामीण क्षेत्रबाट सहरतर्फ जनसंख्या बढ्दै जानु।
- आर्थिक तथा भौतिक विकास आयाम - सहरमा उद्योग, व्यापार, पूर्वाधार र सेवाहरूको विकास हुनु।

- बसाइँसराइबाट पर्ने वातावरणीय चुनौतीहरू विश्लेषण गर्नुहोस् ।

बसाइँसराइले वातावरणमा विभिन्न चुनौतीहरू सिर्जना गर्छ। ती यस प्रकार छन्:

- वन विनाश बढ्नु - बसोबास विस्तारका लागि जंगल फडाणी हुने भएकाले वातावरणीय सन्तुलन बिग्नन्छ।
- प्रदूषण वृद्धि - सहरमा जनसंख्या बढ्दा हावा, पानी र ध्वनि प्रदूषण बढ्छ।
- फोहोर व्यवस्थापन समस्या - अत्यधिक जनसंख्याका कारण फोहोरको उचित व्यवस्थापन कठिन हुन्छ।
- जमिनको अत्यधिक प्रयोग - कृषि भूमि आवास र भवन निर्माणका लागि प्रयोग हुँदा हरियाली घट्छ।
- प्राकृतिक स्रोतमा दबाव - पानी, ऊर्जा र अन्य स्रोतहरूको अत्यधिक प्रयोगले वातावरणीय असन्तुलन हुन्छ।

Chapter 11: अर्थतन्त्र र विकास

3 Questions

- आर्थिक विकास र आर्थिक वृद्धिविचको एक भिन्नता लेख्नुहोस् । (1mark)

आर्थिक वृद्धि भनेको केवल उत्पादन र आयमा वृद्धि हुनु हो भने, आर्थिक विकास भनेको उत्पादनसँगै मानिसको जीवनस्तरमा सुधार हुनु हो।

- तपाईं उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्री हुनु भयो भने देशको व्यापार घाटा न्यूनीकरण गर्न तपाईंले अपनाउने दुई उपाय लेख्नुहोस् । (1mark)

यदि म उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्री भएँ भने व्यापार घाटा घटाउन:

- निर्यात वृद्धि गर्न - स्वदेशी उत्पादन (कृषि, उद्योग, हस्तकला) बढाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने।
- आयात नियन्त्रण गर्ने - विलासी तथा अनावश्यक वस्तुको आयात घटाई स्वदेशी वस्तुको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने।

- गरिबी निवारणको लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने रणनीति, कार्यक्रम र अपेक्षित उपलब्धि समेटेी राष्ट्रिय योजना आयोगमा पेश गर्ने योजनाको ढाँचा तयार पार्नुहोस् । (5,8mark)

गरिबी निवारण योजना (National Planning Format)

- शीर्षक
गरिबी निवारण तथा समावेशी आर्थिक विकास योजना

- पृष्ठभूमि

नेपालमा गरिबी एक प्रमुख सामाजिक-आर्थिक समस्या हो। बेरोजगारी, अशिक्षा, असमानता र कमजोर पूर्वाधारका कारण गरिबी बढेको छ। त्यसैले दिगो विकासका लागि प्रभावकारी योजना आवश्यक छ।

- उद्देश्य

- गरिबी दर घटाउने
- रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने
- जीवनस्तर सुधार गर्ने
- आर्थिक समानता कायम गर्ने

- रणनीतिहरू (Strategies)

- रोजगारी सिर्जना: कृषि, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रमा अवसर वृद्धि
- शिक्षा र सीप विकास: प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम
- समावेशी विकास: पिछडिएका वर्ग र क्षेत्रलाई प्राथमिकता
- स्थानीय स्रोतको उपयोग: कृषि आधुनिकीकरण र साना उद्योग प्रवर्द्धन

- कार्यक्रमहरू (Programs)

- सीपमूलक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन

- साना तथा धेरै उद्योगलाई सहूलियत ऋण

- कृषि उत्पादन वृद्धि कार्यक्रम
- ग्रामीण पूर्वाधार (सडक, सिंचाइ, विद्युत) विकास
- स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन

- अपेक्षित उपलब्धि (Expected Outcomes)

- गरिबी दरमा उल्लेखनीय कमी
- रोजगारी वृद्धि
- आयस्तरमा सुधार
- सामाजिक समानता र समावेशी विकास
- समग्र जीवनस्तर उकासिने

- निष्कर्ष

यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनले गरिबी घटाई दिगो र समावेशी विकास हासिल गर्न मद्दत गर्नुपर्छ।